

УДК 37.034: 133.2: 37.011.32
DOI: 10.32342/2522-4115-2023-2-26-15

С. В. САПОЖНИКОВ,
*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інноваційних технологій з педагогіки,
психології та соціальної роботи,
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснюється аналіз наукових розвідок, присвячених проблемі духовно-морального розвитку учнівської молоді, наводиться її соціально-психологічна характеристика, висвітлюється процес формування моральних цінностей в реаліях сьогодення крізь призму євроінтеграційних прагнень України, доводиться необхідність її комплексного дослідження через виявлені суперечностей. У публікації ґрунтовно досліджуються поняття «цінність», «ціннісні орієнтації», «моральні цінності», «моральність», «духовно-моральний розвиток учнівської молоді». Так, поняття «цінність» аналізується крізь призму філософських підходів. Досліджується вищезазначене поняття також з погляду психології, соціології та педагогіки. Автором визначено основні функції моральності, ґрунтовно проаналізовано визначення поняття «моральні цінності», яке також розглядається з позицій соціології, психології та педагогіки. У статті подається авторське визначення процесів формування моральних цінностей та духовно-морального розвитку учнівської молоді. Автор аргументовано стверджує, що формування моральних цінностей учнівської молоді є системним процесом розвитку та саморозвитку особистості, а моральне виховання є невід'ємною складовою виховання, яка забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване вирощування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється. У публікації доведено, що основною спрямованістю діяльності педагога має стати саме формування моральних цінностей, а головною метою – розвиток особистості дитини, здатної на усвідомлений і відповідальний вибір поведінки та вчинків у різноманітних життєвих ситуаціях, не переступаючи загальнолюдських, загальнозначущих цінностей. У статті визначено такі основні теоретичні проблеми духовно-морального розвитку учнівської молоді: проблема взаємоузгодження виховних впливів педагогів та батьків на учнівську молодь у процесі її соціалізації та індивідуалізації; наповнення прийомів формування навчальної діяльності відповідним моральним змістом; функціонування взаємозв'язку та взаємовпливу особистісних якостей учнівської молоді, які перебувають у стадії їх формування; створення ефективної моделі становлення моральних цінностей учнівської молоді, яке буде враховувати послідовність розвитку різноманітних якостей особистості.

Ключові слова: процес формування, цінності, моральні цінності, моральність, учнівська молодь, особистісні якості, особистість, проблема, духовно-моральний розвиток учнівської молоді.

Постановка проблеми. Сьогодення українського суспільства можна охарактеризувати як *етап військового стану, криз, соціальної напруженості та невизначеності, хаотичності подальшого розвитку*. На фоні наростаючої відчуженості у стосунках між людьми змінюється свідомість сучасної молоді, її сприйняття навколишнього світу, психологічні підвалини поведінки. Для української освіти у зв'язку з цим окреслились чотири головні *виклики часу*, які безпосередньо чи опосередковано впливають на її стан і перспективи розвитку.

Це – військовий стан в країні (тривога, невпевненість, розгубленість, страх за себе та своїх близьких);

– *глобалізація* (бізнес без кордонів, відкрита освіта, жорстка конкуренція на ринку праці і володіння джерелами енергії);

– *демографічна криза* (зменшення людських ресурсів на фоні військового стану, старіння населення, відтік здібної молоді) потребує пошуку шляхів оптимізації якості освіти, ефективного використання освітнього й виробничого потенціалів;

– *інновації в науково-технічній сфері* (ІКТ, нанотехнології, біотехнології тощо) зумовлюють потреби швидких і науково обґрунтованих змін у змісті та методиках навчання; формування у людей здатності навчатися впродовж життя;

– *швидкість і частота комунікацій у різних сферах життя* суттєво змінюють навчальне, культурне середовище, інформаційний і, зокрема, освітній простір України.

Така нестабільність соціальної ситуації в країні обумовлює важливість завдань, які постають перед усіма соціальними інституціями і насамперед перед сучасною педагогічною наукою. Слід зазначити, що індивід у сучасних умовах має значну свободу вибору джерел інформації, які постійно поширюються, а також механізмів соціалізації через зростаюче різноманіття характеру соціальних відносин. *Духовність, моральність та патріотизм є провідними загальнолюдськими цінностями*. Величезні зміни, які сьогодні відбуваються саме в усвідомленні учнівською молоддю *сутності розуміння духовності*, на нашу думку, призводять до виникнення у ньому кризисних явищ. Саме розв'язання проблеми духовно-морального розвитку нерозривно пов'язане з наданням процесу соціалізації сучасної учнівської молоді відповідної цілеспрямованості. Таким чином, у реаліях сьогодення процес духовно-морального розвитку учнівської молоді набуває своєї актуальності і стає пріоритетним у сучасних науково-педагогічних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове вивчення вищезазначених процесів є актуальним завданням у світлі перспектив інтеграції України до загальноєвропейського освітнього простору. Так, педагогічні основи виховання в учнівській молоді моральних цінностей українського народу висвітлено в працях О. Вишневського, Г. Голос, Л. Кондрашової, В. Оржеховської, Л. Повалій, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького; питання виховання моральної відповідальності особистості розглядалося в дослідженнях Р. Лазарус А. Петровського, М. Савчина, М. Ярошевського. Наукові розвідки вищезазначеної проблеми базуються на положеннях філософського вчення *про цінності* О. Дробницького, А. Здравомислова, М. Кагана, П. Матвеева; психологічні основи формування цінностей учнівської молоді розкриваються у працях Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, С. Бубнова, І. Булах, О. Вишневського, О. Влащенко, К. Журби, А. Здравомислова, П. Ігнатенко, Л. Кольберга, С. Максименка, В. Москальця, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Р. Сойчук, Н. Скрипник, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, Ш. Шварца, В. Ядова та ін.

Проблема духовно-морального розвитку учнівської молоді неодноразово відображалася у нормативно-правовій базі національної освіти від періоду її започаткування (у Законі України «Про освіту» (1998), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), «Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти», «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти»), упродовж періодів практичного реформування системи освіти («Національній доктрині розвитку освіти», «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», в нових Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), Концепції «Нова українська школа», «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні»), Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні та Основних орієнтирах виховання учнів 1–12 класів, Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286.

Також 5 травня 2021 р. з ініціативи Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України, Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, Громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання», Національного університету «Острозька академія», Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Благодійного фонду «Живи, Україно!» та Всеукраїнського благодійного фонду «Східноєвропейська гуманітарна місія» з метою сприяння інтеграції моральних і духовних ціннос-

тей в освіту, формування ідеалу виховання особистості та його практичного впровадження, формування цілісного світогляду дитини відбувся II Всеукраїнський форум «Освіта, базована на цінностях». На ньому освітяни, науковці, психологи, представники батьківської спільноти, учнівської та студентської молоді, органів влади й органів місцевого самоврядування, релігійних і громадських організацій, представники ЗМІ та інші зацікавлені особи, які підтримують, упроваджують та здійснюють духовно-моральне виховання у закладах освіти України, констатували, що ми живемо нині у період *серйозних викликів, що загрожують національній безпеці та майбутньому нашої держави внаслідок нехтування фундаментальними законами природи, суспільного життя і суспільної діяльності*. При цьому ефективним рішенням для розв'язання протиріч сьогодення вбачається рішення повернення до духовно-моральних цінностей, які завдяки вітчизняному та міжнародному досвіду продемонстрували свою ефективність [«Духовно-моральне виховання дітей та молоді», 2021].

Отже, об'єктивна соціокультурна ситуація, яка склалася у сучасному соціумі, виявляється в постійних змінах традиційних моральних норм та правил моралі, зростанні напруження у суспільстві, зниженні стійкості моральних переконань та стосунків, цінності формальних інституцій культурної спадщини, відчуженні цілей та змісту від реальних потреб особистості. Усе вищезазначене вступає у протиріччя з природою духовності і моральності, яка передбачає включення особистості молоді людини до певного життєвого та людського контексту.

Учнівська молодь сьогодні є тією частиною суспільства, яка ще виробляє свою власну систему цінностей, і ця система багато в чому залежить від того, що відбувається довкола. Своєю чергою, від життєвих цінностей, які має сучасна молодь, залежатиме те, що відбуватиметься в світі та в окремих країнах уже за кілька років. У людини, яка досягає 18-20 років, зазвичай, система базових цінностей вже сформована і безпосередньо впливає на всі її рішення та вчинки. Надалі з плином років вона залишається практично незмінною та суттєвий ціннісний переворот у свідомості зрілої людини можливий лише під впливом найсильнішого стресу чи життєвої кризи [С.В. Сапожников, М. Довев, 2021, с. 123].

Специфіка *морального виховання як фундаментальної основи духовно-морального розвитку* учнівської молоді полягає у формуванні ціннісно-сислової сфери її моральної свідомості. Проблеми виховання в учнівській молоді моральних цінностей висвітлено у працях дослідників: Г. Балла, І. Беха, О. Вишневого, С. Гончаренка, І. Зязюна, С. Максименка, В. Оржеховської, Л. Повалій, В. Рибалки, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Чорної, П. Щербаня, М. Яницького та ін.

Сьогодні, в умовах глобалізації, у «безмежному» інформаційному середовищі учнівській молоді досить складно, а часом і неможливо створити ясні, прозорі поняття про моральні цінності, розрізняти добро і зло, диференціювати межі допустимого та неприпустимого для рівноправної взаємоповажної та гідної побудови власних стосунків із соціумом. Таким чином, *система моральних орієнтирів сучасної учнівської молоді опинилася під загрозою повної руйнації*.

У сучасних реаліях необхідність дослідження теоретичних проблем духовно-морального розвитку учнівської молоді можна обґрунтувати наявністю таких *суперечностей*:

– між потребами сучасного суспільства і рівнем розвитку морально-духовних цінностей учнівської молоді та недостатньо ефективним використанням педагогічних засобів щодо розв'язання цієї проблеми у закладах освіти;

– між цілісною природою навчально-виховного процесу у закладах освіти та об'єктивною необхідністю наукового обґрунтування сучасного змісту та структури поняття «морально-духовні цінності» та шляхів їх формування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищенаведені протиріччя дозволили нам виявити головну проблему нашого дослідження, яка полягає у пошуку нового підходу, сформованого з урахуванням соціально-психологічних характеристик сучасної учнівської молоді, якій саме сьогодні й *притаманні сутнісні риси постлюдини*. У цьому підході, на нашу думку, *провідною установкою духовно-моральної суб'єктності має стати здатність особистості до власної самоідентифікації, критичного мислення та до духовного самовдосконалення*.

Отже, сучасна наука діагностує народження *постлюдини*. У теорії трансгуманізму розробляються нові підходи до майбутнього виду Homo. У природничих науках завжди наголошувалося, що Людина є вінцем еволюції. Але вже переконливо доведено, що в сучасному світі все змінюється, і людина теж перетворюється. Сьогодні можна констатувати, що епоху Homo sapiens завершено. Атрибути розуму (абстрактне та критичне мислення, моральне почуття, рефлексивність, соціальність) сьогодні вже замінюються кліповою свідомістю. На заміну Homo sapiens вже приходять новий суб'єкт, якому поступово підбирається ім'я.

Особистість сучасної молоді людини складається з єдиного комплексу стійких ознак, як-от: темперамент, чутливість, мотивації, здібності, установки, моральність і духовні принципи. Усі вищезазначені ознаки визначають властивий даному суб'єкту хід думки та поведінки, спрямований на адаптацію до різних життєвих ситуацій. Нині триває інтенсивний пошук нової стратегії духовно-морального виховання учнівської молоді. Сьогодні потребує *розробки нових підходів до методології та нової теорії виховання, визначення концептуально орієнтованої інноваційної перспективи, в яких було б враховано соціально-психологічні характеристики сучасної учнівської молоді, в якій саме сьогодні і віддзеркалено сутнісні риси постлюдини*.

Метою статті є виявлення існуючих протиріч та висвітлення головних теоретичних проблем духовно-морального розвитку сучасної учнівської молоді з урахуванням її соціально-психологічної характеристики, здійснення теоретичного аналізу понять «духовність», «цінність», «ціннісні орієнтації», «моральні цінності», «моральність», проаналізувати їх основні функції, надати авторське визначення процесу духовно-морального розвитку сучасної учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо на тому, що людство підійшло до дуже відповідального періоду життя на планеті – до докорінної зміни нашого наукового світогляду. В його основі – пізнання людини самої себе, освітнє вивищення її особистості на такий рівень розуміння єдності світу, що дозволить перетворити гармонію сукупного інтелектуального ресурсу суспільства і його творчої енергії в рушійну силу науки ноосферної доби, у вирішальний фактор еволюції [С.В. Сапожников, А.П. Самодрин, А.О. Теплицька, 2022, с. 13–21]. Саме зміни розуміння сутності духовності в сучасному суспільстві породжують у ньому кризові явища. Адже саме духовно-моральні цінності детермінують і спрямовують поведінку сучасної учнівської молоді.

Вищезазначеного можливо досягти завдяки цілеспрямованому духовно-моральному вихованню, яке має здійснюватися в процесі всієї життєдіяльності особистості і, з одного боку, враховувати всі впливи середовища, а з іншого – самому впливати на світоглядно-ціннісні орієнтації та поведінку в усіх сферах свого життя.

На сьогодні не існує єдиного визначення поняття «духовність». Так, під *духовністю* в українській родинній педагогіці розуміють сукупність психічних явищ, що характеризують внутрішній суб'єктивний світ людини, основні риси культурної спрямованості особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов'язків і до самої себе, її мислення, бажання, воля, естетичні й моральні почуття [О. Березюк, 2007, с. 8].

Академік С. Гончаренко під *духовністю* розумів індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». На його думку, під *духовністю* переважно розуміють першу з цих потреб, під *душевністю* – другу. З категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, сенсу й призначення свого життя. Людина духовна тією мірою, якою вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання [С. Гончаренко, 1997, с. 106].

У культурно-антропологічному контексті введення поняття *духовності* необхідне для визначення не тих утилітарно-прагматичних *цінностей*, які мотивують поведінку людини та її внутрішнє життя, а *цінностей*, на основі яких вирішуються смисложиттєві проблеми, що зазвичай виражаються для кожної людини (різного рівня й типу освіченості) у системі «вічних питань» людського буття [О. Целякова, 2009, с. 224]. Під час пошуку відповіді на них

започатковується «творча брунька» душі, символ фракталу-інтересу, такий іманентний стан душі, «коли гра-робота здатна переходити в роботу-гру» (принцип найліпшого за С. Френе [С.В. Сапожников, А.П. Самодрин, А.О. Теплицька, 2022, с. 17]). Якщо душа ідейно не охоплює справу життя – справа «втікає» від неї через невміння. У час кризи (судження, зважування вчинків) ідеологізована душа завжди потребує нового масштабу охоплення (нового судження для оцінювання), прагне випередити свій час, трансформуватися й розвинути-ся. У цьому процесі варто правильно впізнавати мету розвитку як дитині, так і дорослому, одночасно взаємоопосередковано й взаємодоповнено, як даність часу, як нескінченну дивину і красу (в основі якої – золотий перетин Леонардо да Вінчі), як заклик часу здобути освіту. Освіта – не лише впізнаний образ, а й дотик до природи, її звуків, пахощів, все те, чим смакуємо, скормлюємо душу, це – добро як гармонія пізнаного, краса й істина; стан, коли світ проникає в людину, задовольняє її потреби й запити, урівноважує її як носія рефлексій у цьому світі та одночасно доповнює людину розумом Космосу; це і видовий устрій суспільства, сім'ї і роду, і людський вчинок, і віра, любов і надія; це і стан інформаційного буття і дух життя; критерій зрілості особистості і її професійної здатності, виразник її людяності. Освіта – «вісь життя» [С.Д. Рудишин, 2013, с. 23]. Вона виростає з материнської, батьківської і родової школи, доповнюється цивільною освітою і всім життям, де природа виступає першою людиною і першовчителем [С.В. Сапожников, А.П. Самодрин, А.О. Теплицька, 2022, с. 19].

Феномен «моральна цінність» є поняттям багатограним та поліаспектним, який науковці розуміють по-різному. Більшість із них моральну цінність розглядають як єдність двох суспільних явищ: «моральності» та «цінності».

Змістову основу моральних цінностей становить моральність, яка характеризується у філософській, педагогічній та етичній літературі як сфера (спосіб) нормативної регуляції дій людини в суспільстві, особлива форма суспільної свідомості та вид суспільних стосунків. Значимо, що в сучасних реаліях моральність означає реальний стан моральної свідомості, стосунки, вчинки людей, тобто те, що виступає на противагу тому, що мало бути. Вона є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою [Л.В. Кондрашова, О.О. Лаврентьева, Н.І. Зеленкова, 2008].

Переважаюча більшість дослідників сьогодні вважають, що моральність є багатоплановим феноменом духовної культури суспільства, який здійснює специфічну функцію – регуляцію стосунків між людьми, їхньої поведінки духовними засобами [О. Березюк, 2007; С.Д. Рудишин, 2013; В.Г. Кремень, 2008; С.В. Сапожников, М. Довев, 2021; С.В. Сапожников, А.П. Самодрин, А.О. Теплицька, 2022; О. Целякова, 2009].

Головною властивістю моральності є її регулятивна здатність, що базована на громадській думці та совісті кожної людини. Моральність виконує такі основні функції:

- регульовальна, що забезпечує можливість спілкування та співробітництва людей у різних галузях їхньої діяльності;
- утилітарна, яка узгоджує інтереси індивіда з інтересами інших людей.

Моральність, як і інші галузі моральної культури суспільства, історично змінюється. Моральні цінності суспільства характеризуються саме розумінням моральності та глибиною її проникнення у громадську думку та свідомість більшості людей.

Категорія «цінності» у сучасній філософії використовується як «особистісно забарвлене ставлення до світу, яке виникає не тільки на основі знання та інформації, а й власного життєвого досвіду» [В.Г. Кремень, 2008].

Основною дефініцією поняття «цінності» є значущість певних реалій дійсності з точки зору задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини; це те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Самі цінності наповнюють сенсом існування людини й суспільства, вони значною мірою відтворюють саму людину. Проблеми цінностей вивчаються, крім філософії, аксіологією, соціологією та соціальною психологією. Специфіка філософських підходів до визначення поняття «цінність» дозволяє зробити висновки про те, що існує багато точок зору на сутність цінності: це поняття, суть якого у здатності задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, А. Здравомислов); особлива значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб

та інтересів (В. Тугаринов); форма прояву людиною різноманітного ставлення до предмета, події, явища тощо (В. Василенко); специфічне утворення особистості; особлива індивідуальна реальність, яка має особливу значущість для суб'єкта, який її переживає (І. Бех, Л. Віготський, В. Малахов, С. Рубінштейн); особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає в її «позитивній» значущості (Б. Додонов), що має вирішальне значення у процесі життєдіяльності людини [В.Г. Кремень, 2008, с. 992].

У соціології цінності розглядаються як нормативи чи регулятори діяльності, серед яких виокремлюються цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі. За диспозиційною структурою особистості В. Ядова визначають цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Поняття цінності у психологічній літературі еквівалентне деякому комплексу психічних явищ: життєвій позиції (Л. Божович): особистісному смислу (О. Леонтьєв); психологічним стосункам (В. М'ясищев) [С. Гончаренко, 1997, с. 615]. У педагогічних дослідженнях проблеми цінностей вирішуються в єдності з іншими важливими напрямками навчання та виховання: в системі громадянського, національного, морального, етичного й трудового виховання; серед цінностей родинного виховання; особливостей формування цінностей у різні вікові періоди життя людини – підлітків і старшокласників, студентів [В.Г. Кремень, 2008, с. 993].

Цінності охоплюють життя окремої людини і людства загалом у всіх її проявах і сторонах, а відповідно, й пізнавальну та емоційно-чуттєву сферу людини, її поведінку. Цінності можуть мати самостійний зміст і тому утворюють цілий пласт у культурній спадщині, визначаючи особливості світогляду. Моральні цінності – це істотний елемент організації суспільства, який відображає прагнення індивідів, груп і є важливим фактором соціально-морального регулювання поведінки людей, їх взаємостосунків.

До моральних цінностей належать різні форми моральної свідомості: особистісні переконання щодо норм і принципів належної поведінки людини як громадянина, суспільні і моральні ідеали; етичні уявлення про життя і смерть, справедливість і несправедливість, гуманістичність людських стосунків, добро і зло та ін.; моральні почуття – обов'язку, совісті, відповідальності, честі й гідності [В.Г. Кремень, 2008, с. 992]. Сьогодні формування моральних цінностей ототожнюється з гуманним ставленням до дитини, тобто її особистісні якості формують честь, совість, етичність, поняття про обов'язок, пошану людської гідності. Таким чином, головною спрямованістю діяльності педагога має стати саме формування моральних цінностей, а провідною метою – розвиток особистості дитини, здатної на усвідомлений і відповідальний вибір поведінки та вчинків у різноманітних життєвих ситуаціях, не переступаючи загальнолюдських, загальнозначущих цінностей.

Соціологія розглядає моральні цінності як суттєвий елемент організації суспільства, який відображає устремління індивідів, груп і є важливим фактором соціально-морального регулювання поведінки людей, їх взаємостосунків (Ю. Вишневіський, С. Іконнікова, І. Іллінський, А. Ковальова, В. Лісовський та ін.). Психологія досліджує сутність та специфіку формування моральних цінностей у процесі розвитку особистості, розглядаючи моральні цінності як ядро Я-концепції людини, аналізуючи оцінні ставлення, визначаючи та осмислюючи моральні цінності, досліджуючи інтеріоризацію цінностей як найважливішу умову соціалізації особистості (К. Абульханова-Славська, Р. Берне, А. Маркова, А. Маслоу, С. Рубінштейн та ін.).

Вищезазначені науковці дійшли висновку про те, що процес формування моральних цінностей є складним і тривалим: від формування окремих уявлень про добро і зло, почуття морального співпереживання (дошкільний, молодший шкільний вік), пошуку ідеалів та цінностей, накопичення досвіду моральної діяльності (підлітковий вік) до становлення світогляду (юнацький вік). Внаслідок впливу різноманітних факторів структура цінностей може зазнавати змін.

Отже, міждисциплінарний аналіз моральних цінностей особистості дозволяє стверджувати, що специфіка морального виховання учнівської молоді полягає у формуванні ціннісно-сислової сфери її моральної свідомості.

Таким чином, у контексті дослідження, під формуванням моральних цінностей учнівської молоді ми будемо розуміти цілеспрямовану діяльність, яка передбачає створення умов розвитку у молоді здібностей до самостійного вибору моральних

цінностей, формуванню в них особистісних моральних критеріїв, наданню моральним цінностям особистісних смислів, які будуть визначати поведінку та цілі діяльності.

На формування моральних цінностей сучасної учнівської молоді також впливають культурні традиції та культурне середовище. Роль моральних критеріїв (переважання гуманістичного над егоїстичним, загальнолюдського над приватним) є дуже важливою, оскільки, виробивши такі критерії, молода людина визначає свої соціально-творчі позиції. Адже без розвинених критеріїв досконалості у майбутніх фахівців не сформується розуміння якості власної діяльності, а без моральності в молоді не сформується духовність загалом.

Формування моральних цінностей учнівської молоді є системним процесом розвитку та саморозвитку. Моральне виховання, будучи невід'ємною складовою виховання, забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване вирощування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється. Моральне виховання, яке є однією з форм відтворення, успадкування моральності у суспільстві, потребує новаторських пошуків педагогів-практиків та науковців.

Формування моральних цінностей учнівської молоді не є звичайною метою, якої можна досягти у певний відрізок часу за допомогою конкретних засобів. Результатом цього процесу має стати сформована моральність особистості, яку можна визначити як вищу мету, що уможлиблює існування всіх інших цілей і перебуває в основі самої людської діяльності. Таким чином, сформовану моральність учнівської молоді можна вважати не метою, а ідеалом – регулятивним принципом та масштабом оцінки її поведінки.

Отже, у контексті дослідження, формування моральних цінностей учнівської молоді розуміємо як процес нормування на основі інтеріоризації молоддю первинних цінностей та цілей. Провідна роль у цьому процесі відводиться використанню моральних авторитетів, сакралізованим принципам, ідеологемам тощо.

У процесі дослідження нами було визначено такі основні теоретичні проблеми духовно-морального розвитку молоді:

- проблема взаємоузгодження виховних впливів педагогів та батьків на свідомість учнівської молоді у процесі її соціалізації та індивідуалізації;
- наповнення прийомів формування навчальної діяльності відповідним моральним змістом;
- функціонування взаємозв'язку та взаємовпливу особистісних якостей учнівської молоді, які перебувають у стадії їх формування;
- створення ефективної моделі формування моральних цінностей учнівської молоді, яка буде враховувати послідовність розвитку різноманітних якостей особистості.

Акцентуємо на тому, що поняття *духовності* та *моралі* органічно переплітаються між собою. В українській родинній педагогіці часто вживають термін «духовно-моральне виховання». Тут поєднуються три головні характерні особливості, які зумовлюють мислення, почуття, вчинки та поведінку людини [О. Березюк, 2007, с. 9].

За результатами аналізу наукових праць з проблем духовно-морального розвитку учнівської молоді [О. Березюк, 2007; В.Г. Кремень, 2008; С.Д. Рудишин, 2013; С.В. Сапожников, М. Довев, 2021; С.В. Сапожников, А.П. Самодрин, А.О. Теплицька, 2022; О. Целякова, 2009] та власного професійного досвіду наведемо *соціально-психологічну характеристику сучасної учнівської молоді*, де простежуються суттєві характерологічні риси, які також притаманні *постлюдині*. Сьогодні викладачі українських вишів працюють саме із такою молоддю, і це те ж створює ряд проблем у їх професійно-педагогічній комунікації. Отже, *сучасна учнівська молодь*:

1. *Має кліпову свідомість*. Не треба доводити, що сьогодні українська учнівська молодь усе важче засвоює великі тексти із глибокими смислами, оскільки це потребує тривалого зосередження на предметі та ретельному аналізі його внутрішніх зв'язків.

2. *Характеризується спрощеним інтелектом* унаслідок максимальної візуалізації інформаційного поля. Урешті-решт, відбувається атрофія абстрактно-логічного способу мислення, натомість у людини розвивається наочно-дієве мислення. Це призводить до швидкого згорання «лівопівкульної епохи» (епохи друкарства), в якій переважало аналітичне мислення. В епоху тотальної візуалізації, зникнення культури читання, сучасній учнівській молоді пропонується вже готовий зоровий образ, що звільняє її від необхідності самостійного конструювання абстракцій.

3. *Залучена до глобальної масової свідомості*, що визначається, з одного боку, зануреністю великої кількості молоді до магістральних інформаційних потоків (трендів), а з іншого боку, – масштабним застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій для маніпулювання свідомістю, насамперед із метою формування керованої усередненої людини (Das Man). Сучасна ситуація вихолощує особистість молодого людини, в її структурі стираються моральні аксіоми та принципи, що загалом призводить до розширення меж норми. Раніше неприйнятні, засуджені цивілізованим суспільством моделі поведінки стають нормами суспільної практики. Виникає цивілізоване варварство, що поєднує в собі високий рівень науково-технічного прогресу з різким погіршенням морального стану нашого суспільства та людини («норма як відсутність норми»).

4. *Перебуває у замкненій технічній свідомості*, яка замінює реальну картину світу віртуальною. Як результат – загальний соліпсизм, тобто такий стан оточуючого середовища, коли віртуальність у свідомості молодого людини стає для її розуму і навіть підсвідомості більш реальною, ніж та конкретна дійсність, яка залишається за межами безпосереднього сприйняття. Віртуалізація свідомості сучасної учнівської молоді, як і *постлюдини*, сьогодні вже не вписується в жодну з провідних релігійних концепцій. Так, для постлюдини Бог «виходить» із машини («Deus ex machina»).

Отже, вищенаведена *соціально-психологічна характеристика сучасної учнівської молоді* означає, що існуючий класичний підхід до духовно-морального розвитку на сьогодні є неефективним. Суть класичного підходу до *духовно-морального розвитку* через *духовно-моральне виховання* полягає в нормуванні на основі інтеріоризації молоддю первісних цінностей та цілей. Провідну роль при цьому відіграють моральні авторитети, сакралізовані принципи та ідіологеми. Саме цей підхід ставить людину у певні межі та навантажує її духовним «тягарем» відповідальності. У цих умовах сучасна концепція духовно-морального розвитку учнівської молоді, на нашу думку, має бути побудована на таких базових засадах:

- заміна нормування (насадження цінностей) особистісним вибором (самоідентифікацією) суб'єкта;
- гуманізація (етика творення) техносфери та віртуального середовища;
- деідеологізація всіх сфер духовного життя;
- орієнтація суспільної свідомості на цінності активної меншості та популяризація їх життєвих моделей.

Дотримання цих принципів, на наш погляд, дозволить обрати ефективний шлях подолання негативних наслідків еволюції сучасної людини у постлюдину.

Що стосується найближчого майбутнього постлюдини, то, на думку К. Карпенко, існує дві тенденції. *Консервативна тенденція* відображає думку про розвиток людини як процес відновлення духовних цінностей минулого й традиційних форм життєдіяльності людей. З точки зору другої, *прогресистської тенденції*, першочергова роль у розвитку людини відводиться автоматизованим системам збереження та переробки інформації. Сьогодні саме розвиток сучасних технологій стає тією провідною умовою підвищення продуктивності життєдіяльності людини, пом'якшення можливих конфліктів, а сучасній людині у своєму розвитку залишається лише пристосовуватися та змінюватися відповідно до цього розвитку.

Таким чином, враховуючи реалії сьогодення та соціально-психологічну характеристику сучасної учнівської молоді, спробуємо надати авторське розуміння феномена «духовно-моральний розвиток учнівської молоді». Отже, *духовно-моральний розвиток учнівської молоді ми можемо охарактеризувати як здійснення в процесі її соціалізації послідовного та цілеспрямованого вдосконалення ціннісно-сислової сфери її особистості, формування на цій основі здатності оцінювати та свідомо вибудовувати на підґрунті моральності загальнолюдські моральні ідеали та цінності, власне ставлення до себе, інших людей, держави, світу в цілому.*

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, у процесі дослідження було доведено, що у реаліях сьогодення духовно-моральний розвиток учнівської молоді є провідним системним процесом розвитку та саморозвитку її особистості, а моральне виховання особистості, будучи невід'ємною складовою загального виховання, забезпечує відносно осмислене та цілеспрямоване формування людини відповідно до специфіки цілей, груп та організацій, у яких воно здійснюється.

Результатом цього процесу має стати сформована моральність особистості, яку можна визначити як найвищу мету, що вможлиблює існування всіх інших цілей і перебуває в основі самої людської діяльності. Таким чином, сформовану моральність учнівської молоді можна вважати не метою, а ідеалом – регулятивним принципом та масштабом оцінки її поведінки.

Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що метою духовно-морального розвитку учнівської молоді має стати розвинена здатність щодо самостійного вибору власної ідентифікації з безлічі варіантів ідентифікацій. Отже, йдеться про *духовну самотворчість молоді з опорою на образ людини майбутнього*.

Список використаної літератури

Березюк, О. (2007). Народна педагогіка – провідний засіб формування духовності особистості. *Проблема духовності сучасної молоді: реалії та перспективи: Матеріали Між-регіональної науково-практичної конференції молодих дослідників* (с. 5–9). Житомир: Вид-во ПП Сахневич.

Гончаренко, С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.

Духовно-моральне виховання дітей та молоді. (2023). Резолюція II Всеукраїнського форуму «Освіта, базована на цінностях»? 26 квітня, 2021. Відновлено з https://tsinnosti.com/conf/forum-2021/second_forum_resolution/

Кондрашова, Л.В., Лаврентьєва, О.О., Зеленкова, Н.І. (2008). *Методика організації виховної роботи у сучасній школі: навч. посіб.* Кривий Ріг: КДПУ.

Кремень, В.Г. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.

Рудишин, С.Д. (2013). *Основи біогеохімії*. Київ: ВЦ «Академія».

Сапожников, С.В., Довев, М. (2021). Теоретичні проблеми формування моральних цінностей учнівської молоді в реаліях сьогодення. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія «Педагогіка і психологія», 2 (22), 121–127.* doi: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-14

Сапожников, С.В., Самодрин, А.П., Теплицька, А.О. (2022). Фундаменталізація освіти в її проєктивності – транспектива від мікросвіту до макросвіту. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія», 1 (23), 13–21.* doi: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-2

Целякова, О. (2009). Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник запорізької державної інженерної академії, 38, 222–233.*

Hlushak, O.M., Semenyaka, S.O., Proshkin, V.V., Sapozhnykov, S.V., Lytvyn, O.S. (2020). The usage of digital technologies in the university training of future bachelors (having been based on the data of mathematical subjects). *Ceur Workshop Proceedings, 2643, 210–224.*

References

Bereziuk, O. (2007). *Narodna pedahohika – providnyi zasib formuvannia dukhovnosti osobystosti* [National pedagogy as a leading means of forming the person's spirituality]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii "Problema dukhovnosti suchasnoi molodi: realii ta perspektyvy"* [Proc. Scien. and Pract. Conf. "The problem of spirituality of modern youth: realities and prospects"]. Zhytomyr, pp. 5–9. (In Ukrainian).

Goncharenko, S.U. (1997). *Ukrayinskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv, Lybid Publ., 373 p. (In Ukrainian).

Hlushak, O.M., Semenyaka, S.O., Proshkin, V.V., Sapozhnykov, S.V., Lytvyn, O.S. (2020). The usage of digital technologies in the university training of future bachelors (having been based on the data of mathematical subjects). *Ceur Workshop Proceedings, vol. 2643, pp. 210–224.*

Kondrashova, L.V., Lavrentieva, O.O., Zelenkova, N.I. (2008). *Metodyka orhanizatsii vykhovnoi roboty u suchasniy shkoli* [The method of organizing upbringing work in a modern school]. Kryvyi Rih, KDPU Pubi., 200 p. (In Ukrainian).

Kremen, V.G. (Ed.). (2008). *Entsyklopedia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv, Yurinkom Inter Publ., 1040 p. (In Ukrainian).

Religious and Moral Education of Children and Youth. (2023). Resolution of the II All-Ukrainian Forum "Education Based on Values", April 26, 2021. Available at: https://tsinnosti.com/conf/forum-2021/second_forum_resolution/ (Accessed 09 September 2022). (In Ukrainian).

Rudyshyn, S.D. (2013). *Osnovy bioheokhimii* [Basics of biogeochemistry]. Kyiv, VC "Academy" Publ., 248 p. (In Ukrainian).

Sapozhnykov, S.V., Dovev, M. Theoretical issues of formation of moral values of student youth in the realities of today. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series: "Pedagogy and Psychology"*, 2021, no. 2 (22), pp. 121–127. doi: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-14 (in Ukrainian).

Sapozhnykov, S.V., Samodryn, A.P. Teplytska, A.O. Fundamentalisation of education in its projectivity – a transpective from the microworld to the macroworld. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series: "Pedagogy and Psychology"*, 2022, no. 1(23), pp. 13–21. doi: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-2 (In Ukrainian).

Tseliakova, O. Dukhovnist i tsinnisni oriientatsiyi studentskoi molodi Ukrainy v transformatsionomu suspilstvi [Spirituality and value orientations of student youth of Ukraine in a transformational society]. *Humanities Bulletin of Zaporizhzh State Engineering Academy*, 2009, issue 38, pp. 222–233. (In Ukrainian).

SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT OF STUDENT YOUTH IN TODAY'S REALITIES

Sapozhnykov Stanislav, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Innovative Technologies on Pedagogics, Psychology and Social work, Alfred Nobel University, Dnipro.

E-mail: sapozhnykov70@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6674-7631

DOI: 10.32342/2522-4115-2023-2-26-15

Keywords: formation process, values, moral values, morality, student youth, personal qualities, personality, issue, spiritual and moral development of student youth.

The article analyses scientific studies devoted to the problem of spiritual and moral development of student youth, provides their social and psychological characteristics, highlights the process of forming their moral values in today's realities through the prism of Ukraine's European integration aspirations, and proves the need for their comprehensive research due to the contradictions found.

The purpose of the article is to identify existing contradictions and define the main theoretical problems of the spiritual and moral development of modern student youth, taking into account their social and psychological characteristics, to carry out a theoretical analysis of the concepts of "spirituality", "value", "value orientations", "moral values", "morality", to investigate their main functions, and to provide the author's definition of the process of spiritual and moral development of current student youth.

The concept of "value" is analysed through the prism of philosophical approaches, studied from the psychology, sociology, and pedagogy viewpoints. The main functions of morality have been defined, and the concept of "moral values" is thoroughly scrutinized, which is also considered from the sociology, psychology, and pedagogy standpoints. The author's definition of the processes of students' spiritual and moral development and the formation of their moral values has been given. The process of moral values formation is considered a procedure of normalization based on the internalization of primary values and goals by young people. The spiritual and moral development of student youth is characterized as the course of implementing the consistent and purposeful improvement of the value-meaning sphere of their personality during socialization, the formation of ability to evaluate and consciously build universal moral ideals and values based on morality, as well as the proper attitude towards oneself and other people, to the state, and to the world as a whole.

It has been emphasized that the formation of students' moral values is a systematic process of a person's development and self-development. At the same time, moral upbringing is an integral part of education, which ensures a relatively meaningful and purposeful upbringing of a person following the specifics of the goals, groups and organizations in which it is carried out.

It has been found out that the main focus of the teacher's activity should be the formation of moral values, and the main goal has to be the development of the child's personality, capable of conscious and responsible choices of behaviour and actions in various life situations, without violating universal and generally significant values.

The main theoretical issues for the formation of moral values in student youth have been identified. They include the problem of mutual coordination of upbringing influences of teachers and parents on student youth during their socialization and individualization; filling the methods of formation of

educational activity with the appropriate moral content; the functioning of the relationship and mutual influence of personal qualities of student youth, which are in the stage of their formation; and creation of an effective model for the shaping of moral values in student youth taking into account the sequence of development of various personality qualities.

It has been argued that the spiritual and moral development of student youth is not a common goal that can be achieved in a certain period with the assistance of specific means. The result of this process should be the formed morality of the individual, which can be defined as the highest goal that enables the existence of all other goals and is at the basis of human activity itself. It has been concluded that the formed morality of student youth can be considered not as a goal, but as an ideal – a regulatory principle and scale of assessment of their behaviour.

Одержано 24.08.2023.